

СПІВОЧА ПІДГОТОВКА В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються основні теоретичні та методичні засади навчання співу в навчальних закладах Південно-Західного Поділля кінця ХІХ – початку ХХ століття.

З активізацією суспільно-політичного життя на Україні в останній чверті ХІХ століття, в якому педагогічний рух відігравав неабияку роль, загострилось питання підготовки вчительських кадрів.

Передова українська громадськість розцінювала підготовку народних вчителів, у тому числі й учителів музики та співу, як одне із найбільш важливих соціально-педагогічних завдань. Подільські педагоги Ю.Богданов, А.Кривецький, В.Петр виступали за розширення загальноосвітньої підготовки майбутніх вчителів, за створення умов для їх самоосвіти, за відкриття педагогічних бібліотек, розширення можливостей користування методичною літературою, за покращення їхніх матеріальних умов життя та праці.

Не стояла осторонь цих проблем і громадськість Поділля. Увага до музичної освіти проявилася в регулярній появі на сторінках регіональної преси статей з критикою недоліків викладання співу у школах, з конкретними пропозиціями щодо змісту навчання, становища вчителя, у тому числі й матеріального. Все наполегливіше звучали голоси громадськості, що вимагала серйозного ставлення до предмета, забезпечення шкіл підручниками і покращення якості викладання музики.

У 1881 р. в «Подільських єпархіальних відомостях» публікується низка статей під загальною назвою «Про церковний спів», в яких знаходимо цікаві міркування про виховне значення церковного співу, про неможливість досконалого його вивчення через перевантаженість навчального часу «стародавніми мовами» і відсутність кваліфікованих вчителів. Прямо пов'язуючи постановку викладання співу в школі з підготовкою вчителів, автори зазначають, що право навчати церковному співу мають усі ті, хто закінчив курс у духовних або вчительських семінаріях і отримали на це свідоцтво цих закладів. Зверталась увага й на необхідність підняття заробітної плати учителям, поліпшення умов їхньої праці і збільшення кількості уроків співу на тиждень.

Продовження обговорення цих питань знаходимо у матеріалах періодики за 1884 р. У статті «Умови, необхідні для розвитку письменності у сільського населення» автор обґрунтовує думку, що «урочистий спів у церкві навчених дітей спонукає селян посилати їх у школи», а тому співу повинні навчати «спеціально підготовлені вчителі, які навчалися в духовних училищах і семінарії» [3, 439].

Підвищення інтересу керівників шкіл та початкових училищ до церковного співу, бажання мати добре підготовлений хор і оркестр спонукали навчальні заклади, які готували учителів, до більш змістовного викладання цього предмета. Характерним і цікавим у цьому відношенні документом є звіт куратора Київського навчального округу про діяльність навчальних закладів губернії за 1883 р. У ньому вказується: «... уміння навчати дітей і керувати церковним хором є найкращою рекомендацією для вчителя і школи», а тому куратор наказав «роз'яснити вихованцям семінарії, що незадовільні оцінки з церковного співу будуть служити перешкодою для отримання кращих вчительських місць...» [2, 337].

На початку 80-х років ХІХ століття на Поділлі не було навчальних закладів, які б надавали спеціальну музичну освіту. Система підготовки і вдосконалення вчителів співів здійснювалась іншими шляхами. Потреби шкільництва в цій галузі забезпечували в основному випускники навчальних закладів духовного відомства, в яких спів був обов'язковим предметом. Відкриті в різний час у деяких містах та селах Подільської губернії ці заклади дотримувалися в навчальному процесі єдиної програми і статуту, що були вироблені для них училищною радою при Св. Синоді. Їхня діяльність передбачала підготовку церковних працівників, а також вчителів співів та регентів.

Програма навчання включала загальноосвітні та музичні дисципліни. До останніх належали теорія музики, гармонія, церковний спів та його історія, гра на інструментах (скрипка, фортепіано), диригування та хорознавство.

Спеціальних програм з методики навчання співу у закладах не було, а практичні знання та навички вихованці здобували під час практики у показових школах, що існували при навчальних закладах, та під час співу в церковному хорі.

Провідним навчальним закладом була Подільська духовна семінарія. Незважаючи на те, що вона була духовним закладом, за давньою традицією тут весь час готували вчителів співів.

У семінарії переважали практичні способи викладання. Перевага надавалась наочному методу, що в подальшому давав можливість вихованцям швидко адаптуватися в роботі з дітьми, тому вихованці отримували необхідні знання і практичні навички роботи з хором. Найкращі з них практикувалися із семінарським хором. Весь навчальний процес був тісно пов'язаний із практикою, що надавало йому конкретності і ґрунтовності. Оволодіння професійними навичками і вміннями було найважливішим елементом у системі підготовки вчителів співів.

Об'єм і зміст навчальних курсів зі співу і регентства свідчили, що педагоги семінарії турбувалися про підпорядкованість предмета майбутній професії священника-вчителя.

Успішній навчальній роботі у семінарії сприяв і вдалий підбір педагогічних кадрів – усі педагоги мали високопрофесійну підготовку, яку отримали у кращих закладах Росії.

Серед них – Антон Кривецький, Іван Лепехін, Юхим Богданов, Євген Рогальський та ін., які давали вихованцям педагогічні основи роботи в школі, а особистим прикладом виховували повагу до своєї праці, навчали мистецької культури, любові до музики, педагогічного такту, давали основи знань з теоретичних курсів, хорового співу та історії вітчизняного вокального мистецтва. З архівних матеріалів відомо, що на своїх заняттях вони використовували різноманітну навчально-методичну літературу, якою була багата семінарська бібліотека. Серед її численних посібників, збірників, книг були праці відомих методистів, педагогів, композиторів М.М.Потулова, С.В.Смоленського, А.В.Преображенського, Н.М.Єрошенка, О.І.Пузиревського, Д.В.Розумовського, Д.Н.Солвейова, М.Д.Кашкіна, П.І.Чайковського, О.А.Архангельського, М.А.Римського-Корсакова, О.Д.Кастальського, Г.Ф.Львовського, Ю.О.Богданова.

Красномовним свідченням музичних успіхів цього навчального закладу були концерти семінарського хору, шкільні свята, ювілейні урочистості і публічні іспити.

В історії музичної освіти Поділля семінарія відіграла важливу роль. Вона була першим навчальним закладом в регіоні, який за роки свого існування підготував значну кількість викладачів співу для училищ і шкіл духовного відомства. За незначним винятком, у період з 1880 р. по 1917 р. в усіх шести училищах Подільського духовного відомства працювали вихованці місцевої семінарії. Через своїх випускників Подільська духовна семінарія впливала на розвиток музичної освіти в регіоні і була провідником музичної культури в цілому, формувала педагогічні кадри, поширювала культуру хорового співу.

До мережі навчальних закладів духовного відомства належали двокласні школи, що протягом трирічного терміну готували вчителів для шкіл. Їх відкривали в Подільській губернії в зв'язку із зростаючою потребою в учительських кадрах згідно зі спеціальним наказом училищної ради при Св. Синоді від 20.12.1895 за №1150. №1 цього циркуляру від 1896 р. зобов'язував місцеву училищну раду відкривати школи в усіх місцевостях, де були зручні для них приміщення, а №6 – наймати тимчасово для них приміщення. Під час організації шкіл не рекомендували звертатися за допомогою до монастирів. У 1896 р. було відкрито 8 шкіл, у 1907 р. – 10, у 1911 р. – 11, а в 1915 р. – 12 і 3 з них були жіночі. Майже в кожному повіті була своя школа. Кількість учнів становила від сорока до дев'яноста.

До цих шкіл зараховували підлітків 13-15-річного віку із закінченою церковно-парафіяльною школою. При вступі від учнів вимагали довідку про здатність до співу і свідоцтво про закінчення школи.

Освітня і педагогічна підготовка у цих школах не була високою, але багато уваги приділялося вивченню співу та музики. Програма з церковного співу вимагала знання учнями повного курсу церковно-службового обіходу церковного восьмигласся, знайомила зі знаменним та грецьким розспівом, з мелодіями симогласних церковних піснеспівів Великого Посту, Страсної Седмиці і Пасхи. Вихованці вивчали елементарну теорію музики, квадратну та круглу нотні системи, основи хоронавства, а також вправлялись у керуванні хором. Учні навчалися за підручниками і посібниками Д.Соловйова, А.Ряжського, О.Калачинського, П.Чайковського, М.Римського-Корсакова, А.Фамініціна, А.Карасьова, за «Обіходом» і церковно-співочим збірником. Здебільшого у них було два вчителі. Один навчав церковного співу, а інший – гри на струнних або духових інструментах.

У більшості шкіл навчання гри на інструменті (в основному на скрипці) було обов'язковим, а в деяких – додатковим і платним. Так наприклад, у Жолбянській двокласній школі гра на скрипці була обов'язковою з оплатою по три рублі. Тільки найбідніші учні звільнялися від оплати. Крім того, кожен учень купляв інструмент за власний рахунок. На заняття музикою виділялося дві години на тиждень.

Рівень викладання у цих школах повністю залежав від освіченості викладачів, їхньої професійної майстерності. Освіта тодішніх учителів музики та співу була різною: одні мали закінчену духовну семінарію, інші – училища духовного відомства, а деякі мали спеціальну музичну освіту.

Траплялося навіть так, що в деяких школах спів не викладався через відсутність вчителя. Наприклад, у 1911-1912 н.р. тільки вісім із одинадцяти шкіл мали вчителів музики. Через погану оплату праці вчителі інколи залишали школу посеред навчального року. Та і професійна підготовка вчителя не завжди була ґрунтовною, що аж ніяк не сприяло досконалому викладанню музичного предмета.

У 1902 р. з'явилися церковно-вчительські школи православного віросповідання, що готували вчителів для початкових училищ. Така школа у цьому ж році була відкрита у Вінниці. Із оголошення про прийом вступників у 1-й клас на 1905-1906 н.р. дізнаємося про вимоги для вступників. До цієї школи зараховували молодих людей віком 16-18 р., що закінчили двокласну школу або інший навчальний заклад, курс яких був не нижчим даної школи. На вступних іспитах від абітурієнтів вимагали знання елементарної теорії музики, а саме: визначення висоти і тривалості звуків, ритму, темпу і його позначень, побудови мажорної та мінорної гам, інтервалів, будови церковної гами та елементарних знань з гармонії. Практично абітурієнти повинні були проспівати із всенощного бдіння стихирі восьми гласів, недільні тропарі восьми гласів, антифони, ірмоси недільні та інші піснеспіви і повністю знати літургію. При конкурсі перевірялась гра на скрипці.

Курс навчання у школі був трирічним. Крім музичних дисциплін, закону божого і ряду загальноосвітніх предметів, у школі вивчали педагогіку, гігієну та дидактику.

Із залученням у кінці ХІХ – на початку ХХ століття до педагогічної праці жінок у школах організовуються педагогічні класи для вступу в училища. На Поділлі такий клас був відкритий при Тульчинському єпархіальному жіночому училищі в 1906 р. Його випускниці отримували право викладати загальноосвітні предмети, в тому числі й церковний спів у початкових школах.

У VII-й педагогічній клас зараховували без іспитів випускниць цього училища, а також інших єпархіальних жіночих училищ та жіночих училищ духовного відомства, які закінчили навчання на відмінно і після закінчення пройшло не більше чотирьох років. (Перевага при зараховуванні надавалась дочкам духовенства).

У педагогічних класах навчалися один рік. Крім педагогічних дисциплін, тут вивчали церковний спів та гру на скрипці. На засвоєння цих предметів виділялося дві години на тиждень. Система музичних занять складалась із двох частин. Перша – теоретична підготовка, яка передбачала вивчення елементарної теорії музики, основ гармонії, регентства, методики викладання церковного співу, самостійного ознайомлення з підручниками для початкової школи та їхнього дидактичного аналізу, бесід з різних питань. Друга – практична підготовка, яка включала вивчення церковних піснеспівів, відвідування уроків у показовій школі, написання конспектів уроків, проведення пробних уроків.

У цьому класі вивчали ту частину музичної педагогіки, яка стосувалася навчального процесу (загальнодидактичні питання й окремі методики).

Дуже часто у початкових класах спів викладали псаломщики. Освіту вони отримували у духовній семінарії (вчилися два роки), у псаломщицькій школі та на курсах церковного співу.

Школа для навчання псаломщиків була відкрита при Кам'янецькому архієрейському домі 23 жовтня 1906 р. і знаходилася під особистим покровительством єпископа. Курс навчання у школі був дворічним. Набір проводили через кожні два роки. Вступних і перевідних іспитів у школі не було, але при зарахуванні до неї перевіряли голосові дані майбутніх учнів. У школі навчалася 25 – 30 учнів. Навчання було платним (75 рублів у рік), а житлом, харчами і навчальною літературою учні користувалися безкоштовно.

Бажаючі виконувати функцію псаломщика повинні були отримати добрі знання з основ закону Божого, засвоїти порядок богослужіння, отримати відомості про церковне діловодство, навчитися читати церковні тексти і ґрунтовного обіходного співу. Постійно вживані церковні піснеспіви учні вчили напам'ять, а інші – з нот.

На заняття зі скрипки виділялося два уроки в тиждень. Для щоденного співу і читання церковної літератури учні ділилися на три групи, а на архієрейському богослужінні співали всі разом. Один із учнів виконував обов'язки регента.

Аналогічні форми підготовки вчителя почала використовувати і чоловіча учительська семінарія, що була відкрита у Вінниці 1 грудня 1907 р. Вона готувала педагогічні кадри для народних шкіл і народних училищ, в обов'язок яких входило викладання співу.

Діяльність семінарії регулювалася «Положенням про учительські Семінарії» (1870 р.). «Учительські семінарії, – як зазначалося в цьому положенні, – мають за мету дати педагогічну освіту молодим людям всіх станів православного віросповідання, які хочуть присвятити себе учительській діяльності у початкових училищах» [1, 43].

Семінаристи в основному були дітьми заможних селян, сільського духовенства та чиновників. Уся навчально-виховна робота у семінарії базувалася на основі спеціальної інструкції, розробленої Міністерством народної освіти у 1875 р.

На навчання приймали осіб не молодших 16 років. Абітурієнти здавали вступні іспити за програмою двокласних училищ і навчалися безкоштовно чотири роки.

Навчальний план передбачав вивчення співу по дві години на тиждень у кожному класі. У «Положенні...» сказано, що «викладання співу у семінарії має метою розвиток музичних здібностей учнів і вміння співати настільки, щоби вони могли потім самі навчати співу учнів початкових народних училищ. Теоретичні заняття повинні обмежуватися лише тими відомостями, які необхідні для правильного читання і розуміння нот...». Під музико-співочою підготовкою мали на увазі «знайомство з сутністю нотної системи, уміння користуватись камертоном і партитурою при розучуванні п'єс, уміння організувати дитячий хор і керувати ним...» [1, 50]. Семінаристи також навчалися гри на скрипці.

Особливе значення у семінарії мала педагогічна практика. До керування педагогічною практикою залучався весь педагогічний склад, в тому числі й директор. За змістом практика була трьох видів: 1) попереднє ознайомлення і спостереження за ходом уроків, виконання нескладних доручень вчителя; 2) пробні уроки; 3) самостійне проведення занять. Практика розпочиналася з четвертого семестру навчання у семінарії.

У цьому навчальному закладі велика увага зверталася на підготовку пробних уроків. План їх проведення затверджувався радою семінарії, а результати занять детально обговорювалися на особливих педагогічних зборах за участю всіх, хто був присутній на уроках. Пробні уроки вихованці проводили, починаючи з третього класу.

Вихованці семінарії жили у спеціальному інтернаті, а після її закінчення повинні були працювати не менше чотирьох років у школах.

Аналізуючи характер підготовки вчителів співу та музики у кінці XIX – на початку XX століття на Поділлі, можна побачити два шляхи професіоналізації педагогічних кадрів. Перший

пов'язаний із системою церковно-духовних закладів, що протягом століть готували також і вчителів для шкіл, а другий – більш наближений до академічної школи, формування якої розпочалося в другій половині XIX ст. І в першому, і в другому випадку система підготовки вчителів музики і співу будувалася на засвоєнні практичних навичок, що здійснювалися безпосередньо в процесі роботи. У кінцевому результаті навчання зводилося до вивчення церковних піснеспівів, диригентської техніки та основ теорії музики.

Позитивним фактором, що якісно впливав на рівень підготовки та забезпеченість вчителями співу не тільки міських, але й сільських шкіл, у даний період стало збільшення кількості навчальних закладів та відкриття нових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмин Н.Н. Учительские семинарии России и их место в подготовке учителей начальной школы (Лекции по истории педагогики). – Курган, 1970.
2. Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1884. – № 17. – С. 337-342.
3. Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1884. – № 22. – С. 439-448.

Marya Kuziv

THE SINGING PREPARATION IN THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF SOUTH-WESTERN PODILLYA AT THE END OF XIX – BEG. OF XX TH CENTURY

The theoretical and methodical principles of singing teaching in the educational institutions of Podillya at the end of XIX – beg. of XX th century are given in the article.

Марія Іздепська-Новіцька

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХОРОВИХ ГУРТКІВ У ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ В 20–30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється роль та значення просвітницьких музичних гуртків у процесі піднесення хорового виконавства у Західному Поділлі в 20-30-х роках XX ст., а також звертається увага на особливості підбору репертуару для них.

Інтенсифікація духовного життя українського суспільства, яка спостерігається протягом останніх десятиліть, вимагає цілісного осмислення і детального аналізу окремих складових національної культурної спадщини. Передусім це стосується вивчення історії і динаміки соціокультурних процесів, які відбувалися в тому чи іншому регіоні, враховуючи їхню локальну специфіку та особливості, що проявляються в історичному аспекті.

Музикознавча література ще недостатньо висвітлює проблеми функціонування музичних гуртків, що існували при читальнях товариства «Просвіта» у Західному Поділлі в 20-30 рр. XX ст. У радянський період ця проблема з ідеологічних причин замовчувалася і мало висвітлювалася, оскільки ці осередки сприяли формуванню національної свідомості і самобутності в умовах чужоземного поневолення. Частково ці питання порушувалися у спогадах емігрантів, котрі публікувалися в історично-мемуарних збірниках, виданих заходами НТШ ім. Шевченка (серія «Український Архів»), «Шляхами Золотого Поділля», а також в окремих публікаціях з історії музичного руху Галичини П.Медведика [19], І.Скочилися, [22] М.Черепанина [23] та ін. Проте ці праці висвітлюють музичне життя Західного Поділля фрагментарно, без використання конкретних фактів.